

РОМАНА
ГЕНИК-
БЕРЕЗОВСЬКОГО

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

ІВ. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ
ГОРИСЛАВСЬКА
НІЧ

ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

BERLIN W 02 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Сенсод)

ДОСІ ПОЯВИЛИСЯ ОЦІ КНИЖКИ:

- 1—6а. Лепкий Б., Начерк історії української літератури (до нападів Татар). І., нове ілюстроване видання.
7. Левицький-Нечуй Ів., Запорожці.
8. Ляфонтен Ж., Байки (в 4 об'язках).
9—11. Карпенко-Карий, Суєта, нове видання.
12—14б. Крушельницький Антін, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників. I).
15—16. Руданський С., Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. М. Вовчок, Дев'ять братів і десята сестричка Галя.
18—20. Ахеліс Тома, др., Начерк соціології.
21. Мамін-Сибіряк Д. Н., Чутлива совість.
22—23. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть I.
24—25. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть II.
26—27. Кміт Юрій, В затинку й на сонці оповідали.
28—29а. Збірник народніх пісень і дум.
30—33а. Чайківський Й., Всесвітня історія I, стар. віки (зі ілюстр.).
34. Кіплінг Р., От собі казочки (з двома ілюстр.).
35—36. Кіплінг Р., От собі історії (з трома ілюстр.).
37. Бернзон Б., Новоженці, комедія в двох діях.
38—39. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть III.
40. Езон, Байки.
41—43б. Барвінський В., Скошений цвіт, повість.
44—47. Раковський Ів. др., Психологія, I.
48. Андрєєв Л., Три оповідання.
49—50. Карпенко-Карий, Хазяїн, комедія.
51. М. Вовчок, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. Бернзон Б., Понад сили, драма.
53—56. Чайківський Й., Всесвітня історія II, серед. віки.
57—59. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть IV (кінєць).
60. М. Вовчок, Від себе не втечеш (оповідання).
61—62. Ібзен Г., Будівничий Сольмес, драма.
63—64. Гоголь М., Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. Руданський С., Цар-солдодей, поема-казка.
66. Молієр Ж. Б., Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. Котляревський Ів., Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. Чайківський Й., Всесвітня історія III, нововічна.
73—74. Николішин Д., Розладде, драма.
75. М. Вовчок, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
76—77. Генонєфа, опов. (з образк.).
78. Куліш П., Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. Кобилляська Ольга, Некультурна, повість.
80. Кобилляська Ольга, Valse mélanco lique.
81—84. Франс Ан., На білих скалах, повість.
85—86. Толстой, Л., Живий труп, драма.
87—91. Барвінський О., Спомини з мого життя. I.
92. Яричевський С., Княгиня Любов, драма.
93. М. Вовчок, Сон, Одарка, Чаря, Ледащиця.
94—98. Лепкий Б., Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. М. Вовчок, Інститутка.
100—103. Антонович В., Коротка історія Козаччини.
104. Аверченко, Гуморески.
105. Барвінок Г., Русалка.
106—107. Лепкий Б., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
108—110б. Куліш П., Чорна Рада, повість.
111. Толстой Л., Положений на Кавказі, правд. подія.

ІВ. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

ГОРИСЛАВСЬКА
НІЧ

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ — БЕРЛІН

Kurfürstenstrasse 83

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Ukrainska Knyharnia
658—660 Main Street
Winnipeg Man.
(Canada)

Книгарня Наукового
Тов. ім. Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Ukrainian Bazaar
2248 Grayling Ave.
Detroit, Mich.
(U.S. of America)

Printed in Germany

TULA-online.org

К. Г. РЕДЕР, тов. з обм. порукою в Ляйпцігу.

ГОРНСЛАВСЬКА ПІСЬ
АБО
РИБАЛКА ПАНАС КРУТЬ.

I

Там на Україні, де долинами тихо тече Рось, там між горами, між дубовими та липовими лісами стоїть велике містечко Богуслав.

Висока гора спускалась покатою і обірвалась над самою Россю високими, рівними, як стіни, кам'яними скелями та проваллям. Глибоке провалля розійшлося вгору рукавами далеко на всі боки, повиставляло проти сонця свої жовті глинясті боки. Понад самісінькою Россю, по під глинястими стінами, поміж купами каміння в'ється дорога, а по дорозі скрізь невеличкі місточки на глибоких та вузьких балках, де глибоко на дні між високою кропивою та бур'янами, по під вербами тихо ллється з каменя на камінь вода: а по тій воді слідком дійдеш до криниці з погожою водою, до зелених верб десь в самому далекому куточку балки. На ту криницю згори дивиться дві-три хатини з гарними зеленими садочками, з білими стінами, з веселими віконцями.

На самому покаті розляглося містечко. Тутляться одна до однієї невеличкі жидівські хатки

з вікнами й дверима, обведеними червоною фарбою; обнизали вони кругом низкою глибоку долину. Декотрі попримощувались на крутих боках долини, і були підперті однизу височенькими стовпами. Глянеш на їх, і здається тобі, що вони стоять або на дибах, або на химерних ногах. Декотрі позлазили на низ, поховались між купами каміння, попритулювались до провалин.

А в містечку хатка на хатці. З хатами помішані якись маленькі загороди з хворосту, повіточки недобудовані, з однією покрівлею на чотирьох стовпах. Кругом хат скрізь смітник, скрізь грязь, кунки гною. Між хатами никають голодні кози, смикають стріхи корови. Попід дверима качаються купами замурзані, обтрьопані, закудлані, трохи не голі жиденята в лапсердиках на грудях, в ярмулках на головах.

На базарі стоять рядками малесенькі крамниці, наче скриньки, понизані низками. В кожній крамниці коло дверей одчинена ляда в вікні й обперта на стовпець. А з тих одчинених вікно виглядають голови старих жидівок і жидів з страшенними, худими, жовтими обличчями, з запалени очима, синіми губами. На них старе залозене драгтя. Їх смутні очі наче оплакують той крам, що лежить на лядах перед ними: шматочки сірки, цвяхи на сковорідках, шевська смола на тарілках. А там далі худий, довгий жид куняє над шапlickами з смолою та дьогтем, над шматками крейди, над чарками, пляшками, горшками й глечиками.

Рядочки крамниць схожі на рядочки яток, або тих будочок, що ставляють на жидівських кладовищах надгробками.

Глянеш на ті крамниці, на тих крамарів, і здається тобі, що то поодчинялись жидівські гробки, з котрих виглядають на світ живі мерці.

В-осени й весною, як розпочнеться негідь та сльота, все містечко з хатами й крамницями неначе плаває в болоті, рідкому, аж прозорому, й одкидається, неначе в воді. Старі жиди й жидівки бродять, мов ті чаплі, сливе по коліна в грязі; жиденята хлюпоцяться, як поросятка, а си-духи та перепічайки з бубликами, з варевом сидять на горбиках, мов ті жаби на маленьких болотяних острівцях та кун'ї.

І нігде ні садочка, ні квіток! Нема на чому спинити ока; нема на чому одпочити душі! Бай-дуже дітям Ізраїля про зелені садки, про пахучі гарні квітки!—Тим крамарям хоч і в болоті полоскаться, аби звідтіль достягати гроші. Нечепурні Рухлі та Хайки замітають своїми задрипаними спідницями смітники. І якби не Мойсеєва субота, то вони і не чистилися-б, здається, ніколи; так-би й потіли живцем в багні. Тільки де-не-де стоїть довгошия вишня, безлиста акація попід крацими хатками. На земляній покрівлі хаток та крамниць повиростали куці зеленої трави та берізки, зелене бадилля дикої лободи, та часом виплигувала на верх, на покрівлю прудка коза, щипала травицю, або стояла, піднявши вгору мордочку з борідкою.

Рідко траплявся такий щасливий рік, щоб не було пожежі в місті. Часом оце серед ночі в одному закутку містечка схопиться полум'я й покотиться од кінця до кінця, піднімаючи червоні язики до самого неба, розкидаючи огняний світ, червоний, як кров, по скелях, по церквах, по лісах та горах. Все те одкидалося, одбивалося

в тихій воді, що в той час пожежі червоніла, мов полита кров'ю. Здається, що саме пекло не таке страшне, як тоді буває страшне містечко. А в диму, в полум'ї бігають, як песамовиті, бородаті жиди, розтріпані жидівки, тягнуть перини, несуть подушки. Попід хмарами літають сполохані голуби; а дим, то білий, то чорний, смоляний, застеляє хмарами ясне небо. І рятувати нікому: горить поти, поки само собі схоче. А другого року починає з другого боку, злиже, як корова язиком, півсотні хаток та крамниць. З того попелу десь візьмуться маленькі хатки, ще менші крамниці, вшиті очеретом та прикриті землею; потім помаленьку піби підрастають, вкриваються драпцями, або подекуди й бляхою; а там дивись,—знов палають в полум'ї і знов сходять, як гриби після дощу. Невгамовані, живучі діти Ізраїля. І в воді не тонуть, і в огні не горять.

Гляньмо-ж з міста на низ, на Рось і на За-росся. Як-же там хороше, як чудово! Там Рось тихо плине зеленою водою між високими кам'яними стінами, котрі ще трохи подекуди аж понахилились, неначе заглядають в воду, дивлячись на свій ясний одніск, то сірний, то червоний, то яснозелений од зеленого, як оксамит, м'якого моху, котрим вкриті кам'яні стіни, неначе дорогими килимами. Попід скелями обидва береги оперезались рядками густих зелених ліз, густого високого очерету. А там нижче розступились скелі, розпалися на роздолі, піби високими будинками, то полягали довгими рядками, купами, запинили річку острівцями. Розлилась Рось рукавами й рукавцями поміж зеленими острівцями, розсиналась по камінні, пере-

ливаючи білу хвилю з каменя на камінь, то вигинаючи воду, наче шию лебедину, то розбиваючи її білими краплями в білій, легкій, як пух, піні. А там далі знов зійшлися скелі до берегів, знов піднялись над водою гори. А за горами розіслалась широким подолом зелена лука, неначе засіяна ярою рутою. Рось вирвалась з неволі, мов гадючка, тричі звертенилась колінцями по ярозеленій траві, лиснячи ясною водою, синім небом, білими хмарками в своєму лоні. Сховалась вона за скелею, за лісом та горою, за сажарнею, що оберлась боком об скелею, піднявши вгору високий задимлений стовп, мов та чапля довгу шию в осоці.

На низу, од гатки ходить по Росі важкій порон на товстій кодолі; греблі з тарасу помережили річку, неначе чорними шнурками, або стежками. Водяні млини, попритулювавшись до високого каміння, поховавшись під зеленими вербами, крутять день і ніч чорними колесами. На греблях, на пороні сновигають і вештаються люди, як комашня. А нижче од млинів в водяних шумах зграями кунаються під шабас жиди, як те гайвороння. Тонконогі, худі, українські жидки лазять по мілководді, як ті бусли. Руки в їх довгі, тонкі, як цівки, ребра полічить можна! Здається, ціле жидівське кладовище встало, щоб пополоскать залежані кістки в воді.

А там за Россю, на роздолі, попід горами й по долинах розсипались, як та череда, невеличкі біленькі міщанські хатки в вишневих садках, в яблунях та кучерявих грушах. Городи скрізь пообсажені понад Россю високими вербами, а на ровах росте рядками, густими, як руно, зелена дереза. Між сірими скелями стоїть на ни-

зині стара церква з трьома банями, сіра, поросла сизим та зеленим мохом, як самі скелі; а друга, нова й гарна, мурована стоїть над самою водою, на високім шпилі, з високою дзвіницею; стоїть вона, як та свічка в підсвічникові, блискає проти сонця блискучим хрестом. Так хороше, так чудово кругом і на низу й на горах, де зелені ліси то виглядають з долини кучерявими верхами, то виходять і виступають сміливо на самі гори. Аж одпочивають очі, зиркаючи по зеленому лузі, по блискучій воді, по хатках та садочках! А тихе леління зеленої росьової води по камінні, шум з-під млинових коліс, котрі мигочуть своїми лопатнями, мов тими крилами, цускаючи з себе довгими разками краплі прозорої води; а в тихий благодатний літній вечір, все це наводить на душу тихі думи, втихомирює серце, в котрому й сам не зчуєшся, як примічаєш ласку й любов до всього, до всього, що тільки видно навкруги тебе, що тільки з усіх-усюдів позирає на тебе...

Завернеш випадком в жидівську, або міщанську хатину, та глянеш на життя людське,—і де та веселість дінеться. Весело й хороше там на світі божому, та погано жить там людям.

В маленькій жидівській хатині, перегороженій тонкою грубою, живе по три, по чотири сем'ї. Господь їх знає, де вони там гніздяться! Кишать жиденята, як комахня, обідрані, в чорних сорочечках та нагрудниках, бліді, золотушні, з червоними, слабими очима. Жидки сидять, кравцюють руками, швидкими та сухими, як кість. А самі бліді, миршаві та зануждені, тільки очі блищать! Старий бородатий жид, напнувши біле покривало, киває до вікна головою.

За шаг паляничка, одна цибулька, або головка часнику, ото його харч на весь день! Жидівка годує кашею малу дитину, а кругом всі п'ятеро жиденят пантрує їй в очі, а троє качається по землі. Щільно притулює вона до себе слабу дитину й цілує щоки та очі. І там, під гряззю та при бідності, при горі б'ється в грудях людське серце, і там ховається любов.

II.

Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч. Високо, трохи не серед неба, стояв місяць, ясний, блискучий, повний. Синє небо аж лисніло, а ясний місяць неначе одлип од неба, висів, як блискуча куля, над самісіньким містом, заглядаючи в Рось. Надворі ясно, хоч голки визбирай! Високо піднімалась і бовваніла над плисковатою покрівлею крамниць та хаток нова жидівська школа й блищала всіма вікнами, неначе всередині палало полум'я. На другій горі темпіли рядками гробки на жидівському кладовищі. Усе місто з плисковатими покрівлями нагадувало ті картини, де бувають намальовані східні міста з своїми руїнами, гробовищами, гробовими пам'ятниками. А високі верби на горі з круглим, кучерявим верховіттям наводили маю ще більше, нагадували про східні пальми.

Кажуть, що в глупу ніч буває така година, коли засинає все на світі. Мабуть саме тоді така година йшла над містом. Місто заснуло; скелі стояли над водою, неначе тяжку думу думали; куняв ліс на горі, сумували зелені верби. Десь гавкнула собака спросоця, та й замовкла; десь свиснув пізній соловейко та й задрімав. Глянеш

на все те здалеки, з гори, і здається тобі, що бачиш якийсь зачароване царство, де все послухало й ніби скам'яніло: і гори, й ліси, і вода, навіть самий місяць з своїм тихим промінням скам'янів і захолов. Так було тихо, аж якось мертво, наче все те бачиш ніби намальоване якимись чудовими фарбами на якійсь чудовій картині; неначе те дивне малювання ожило на полотні, виросло аж до великості справдешніх гір та лісів перед твоїми очима.

І чудно якось серед такого спокою! І примічаєш, що ти тут неначе зайвий: наче кругом тебе все вимерло, все, що животіло, а ти зостався сам. І не думки, не мислі йдуть на душу, а якийсь смуток, острах, бо чуєш, неначе в великій хаті, як кидається в грудях серце, як дзвонить в ухах кров. Знехотя озираєшся навкруги, чи не літають кругом тебе якісь інші стоти, чи не виглядають з-за кущів чийсь очі, чи не хлюпаються в воді, чи не гоїдаються на зеленних вербах зеленокосі русалки.

Там, над Россією стоїть одна висока скеля, аж трохи нахилилась над воду та над лози. З обох боків обсіли та облипли коло неї густі верби. В скелі, внизу, проти місяця чорніла чорна про-
духвина, неначе двері в середину скелі.

В таку північну добу звітіль, з-під тієї скелі виступили дві людські постаті, білі, неначе мерці в білих покривалах. Вони несли щось довге та чорне, взявшись руками за кінці. В одного чоловіка біла борода висіла до пояса, а лиса як коліно голова блищала при місяці, неначе скляна. Друга людина була середніх літ з чорним волоссям, чорним вусом. Білі сорочки на їх при місяці здавались ще біліші; люди ті проти

місяця були неначе аж прозорі, наче білим туманом повиті, ніби на березі блукали якісь тіні не сьогосвітні. А то були живісінькі люди. Один був старий рибалка, Панас Круть, а другий— молодий, Панько. Вони виносили свої човни, що були сховані в тій кам'яній печері од негоди. Поклавши човни при березі, вони почали стягати невода, котрим були облутані зверху лози, неначе цавутинням. Тихо шелестіли зелені вершечки ліз, розхляючись; невод, наче памітка, мотавсь жмутами в руках; білі поплавці з березової кори біліли разками по лозах, по зеленій траві, падали на землю з рук. От вже невод складений у човен. Обидва рибалки поприпадали навколінки на хибких човниках, обперлись веслами об білий побережній пісок... Зашипів затужавілий пісок під човнами, і два човни, як два селезні, тихо полинули по воді, покидаючи за собою легенький слід, що розходивсь, як промінь, по тихій воді. Весла лягали на воду рубом, сіль клалась на самісіньку воду. Ні одна крапля не лягнула, не сполохала водяної птиці.

А тимчасом, роблячи діло, рибалки тихо загомоніли проміж себе. Старий Круть забубонів товстим голосом. Їх розмову підслухали зелені верби, нерушимі скелі, ясний місяць та соловейки.

— Діду Панасе!—питав Панько.

Дід мовчить, неначе не до його говориться.

— Діду Панасе!—питає Панько вдруге.

Помовчав знов дід, а далі одказав знехотя:

— Та чого?

— Кільки пак год, як ви, діду, бовтаєтесь отут за рибою?

— А тобі навіщо?—одказав дід трохи сердито.

Дідові не дуже хотілось балакати, а Панькові приспіла охота доконечне розпитати його од цікавості, бо він був цікавий зроду.

— Та так,—каже Панько,—цікаво мені знати за це.

— Чи давно, я тут бовтаюсь?—почав дід неначе сам до себе, та й задумався.—Моя небіжка Одарка, царство їй небесне, померла перед пущенням. А тому вже мабуть буде двадцять рік ще її три. Таки-ж од того часу я покинув усе й почав ловити рибу.

— Двадцять год ще її три!—промовив Панько, прицмакуючи. А під котрою-ж то вербою ви, діду, закопали гроші?

— Що таке?

— Гроші,—одказав Панько.

— Які?—питає дід, трохи здивувавшись.

— А ті, що ви заробили за рибу,—одказав Панько.

— Гм! закопав я гроші, тільки не під вербою, а в шинкарки в скрині...

— Оттак! А навіщо-ж ви дали гроші шинкарці до схованки?

— За горілку,—одказав дід твердо.

— А навіщо ви п'єте?

— А біс його зна! Мабуть тим, що хочу!

Панько стиха осміхнувся.

— Чим-же ви, діду, промишляли, поки була жива ваша небіжка?—питав Панько.

— Еге! За що я не брався, до чого я не кидався! Я, бачиш, таки тутешній міщанин з батька, з діда, з прадіда. Чи бачиш ондечки, на горі, над проваллям, коло каміння стоїть хатина, а коло неї жменя города; окоп навкруги оселі заріє густою дерезою. Отам я звікував свій

вік; отам хатина стояла її за батькового життя.

Дід згадав про літа давні, минувші, її розбалакався.

— Тільки її зазнав я того щастя, як був малим хлопцем. Що було набігаєшся, нагуляєшся з хлопцями по тих горах, та по тих долинах, в гілки, в довгої лози! Що було накупаєшся в Росі, налазишся по тих високих скелях, де пташки в'ють гнізда! А прибіжиш було додому, чи з'їси шматок хліба, чи й ні,—де впадеш, там зараз і заснеш, чи в хаті, чи під хатою на призьбі. А зійде сонечко,—знову несуть тебе ноги на скелі, знов купаєшся в Росі, печешся на піску, або ганяєш за вівцями, доки мати не покличе обідать. І де бралась сила в тих ногах? Тепер мене на круту гору вже ледві ноги виносять! Та й давня-ж то річ! Як згадаю, то так неначе все оте мені снилось, а не жилося. Матір вже давно забув, навіть яка й була на вид. Насилу мріє мені, як в тумані, якась висока молодиця в жовтім очінку, без хустки на голові. Сидить було та все сорочки латає.

Взяв мене батько од череди й почав вчити кравцювать. Він, бач, був кравцем і кушніром. Все було шиє кожухи та свитки та б'є вовну на струні; все було деркотить струна в сінях од ранку до вечора. Робимо, працюємо було з батьком, а заробіток не дуже було позначається. Все було в нас недостача:—ходимо в латаній одежі та харчуємось по-зlidенському. А настане час класти чиниц, батько було грошей позичає.

Оженив мене батько, а сам вмер, покинув мені отой ґрунт, три овечки та два непопродані кожухи.

— То ви, діду Панасе, вмієте й кравцювать?— казав Панько.—Пошиєте-ж мені кожушину, як прийде зима?

— Кравцювать... чи кравцювать-же тільки? Чого тільки я не вчився, за що я не брався на своєму віку! Я й кравцював і кушнірував, був шевцем, стрільцем, а далі кинувся до цимбал, став музикою. А тепер, як бачиш, я рибалка. Брався-я за все, та не було мені щастя-долі ні в чому. Оттак, як бачиш. Я тепер не маю нічого, так і тоді не було нічого. Неначе вчепилася в мене недоля, вченились нещадимі злидні, та й годі! І день і ніч думаю, а все не вгадаю, чого я такий безщасний. Чи мені бог вже зроду не дав талану, чи на мене змалку наслано, чи мене такий піп хрестив, чи, як співають в пісні: «Такіі куми брали,—щастя-долю одібрали». А може мені господь не дав великого розуму, як от иншим людям.

Дід Панас замовк і задумавсь, і Панько задумавсь.

— Але-ж ні!—промовив дід раптом, ніби прокинувшись.—Я не дурний, і розуму мені не позичать у людей. Чи поймеш віри! На що було тільки гляну, вже й умію, вже й сам зроблю, та ще й як зроблю! І небіжчик батько було дивується, що я так швидко вивчивсь шити кожухи; і швець показав мені кілька раз, як чоботи шить, і дяк наш дивувався, що я так швидко вчуся, мов з огню рву, мов з жару хапаю. А малим хлоп'ям як був, то пороблю було кіскою млинові колеса й шестерні, зовсім як у млині. І на цимбалах ніхто не вчив мене грать. А вже було як почую пісню, або козачка до танців, зараз було перейму і сам оце як почну міркувати

та митикуватъ, то складу до ладу та й заграю. аж у самого жижки дрижать до танців. Ні, господь не зобидив мене розумом. Я мабуть безшасний вдався. Мабуть така вже моя доля.

Але-ж ви, діду, таки що заробляли?

— Постривай-бо, не сунься поперед батька в пекло! Заробляли...

Панько замовк.

— Заробляли,— я заробляв потроху,— бо падував коло роботи, та не міг, як то кажуть, на ноги сп'ястись. Ніяк було не зберу тих грошенят, щоб разом закупити краму, разом засісти до роботи, разом і продати, разом і гроші забрати. Перепадає було там, щідиться сяка-така копійчина за копійчиною, капає було потроху. А більш того було, що оце візьме та й порветься зовсім. А тут було прийде строк платити панові чини за оту дерезу... Давай, хоч з коліна видуши! Плачу, бач, за те, що моя землянка придулилась до панського глинища. Треба-ж і прожити й прохарчуватися, треба-ж і зодягтись. Думав я та гадав, як-би тут у світі хоч не забагатіти,— куди вже нам до того,— та хоча сп'ястись на ноги. Ото раз якось прийшов я до Берка, таки до цього, що й тепер держить зарослянський шинк та м.шні. Тепер він бач трохи скапцанів. А тоді... було ходить-походжає в блискучому, довгому каптані, позакладавши назад руки, а на голові шапка боброва, аж волос виплискується; на ногах білі панчохи. Ходить було та тільки коливає довгими чорними пейсами. Приходжу я, Берка немає дома, тільки Берчиха сидить, прибралася, як та панія, та плентає панчохоу в руках.— Здорова була, Рухле!— кажу їй. А вона як визвіриться на мене!

- - Яка я тобі Ручля! Свиня ти, мужик, гадюка! Яка я тобі—ти? Я з тобою свиню пасла, ці що?

— А що-ж ти таке сякого-такого?—питаю її.

— Хіба-з не бацис? Я панія, я не музицка...

— Еге-ге!—кажу.—Таких панів на базарі по сім за цибулю. А де Берко? Я прийшов позичать грошей.

Як патякнув я за гроші, зараз моїй Берчисі як рот заціпило. Вже не гримає й не сердиться! Звичайно, жидові грішми зараз рота затулиш.

А тут Берко рип у хату! Я до його, кажу йому, що так і так, будь ласка, зарадь, зарятуї! Позич грошей.

— Добре,—каже Берко.—А де-ж твоя застава?

— Он на горі стоїть!—кажу.

— Я твоєї дерези не хочу,—одказує він мені знехотя й не дивиться на мене.

— Яка там в гаспида дереза!—кажу йому.—Бери в заставу хату та ті кожухи, що нашую.

Згодився мій Берко. Закупив я краму, нашив кожухів та шапок. Найняв я конячину та потягся аж на довгопільський ярмарок, на степи, коло Херсонщини, коли чув. А ярмарок там ставав на другу пречисту. Що там за сильний ярмарок стає у тому Довгопільлі! Куди нашому! І в слід не ступить.

Іду я ще вдосвіта ліском по долині, а ярмарок вже чуť. Не то реве, не то стогне, але гуде, гуде, наче сто роїв вишло разом, сто млинів меле, або земля стугонить та стогне,—от-от трястиметься! Коли виїжджаю з ліса, аж там поїд лісом між кущами на дорозі, на стежках позасідало жидів, як того вовка хижого! Чи

несе молодця на продаж або птицю, або овочі, чи везе хто возом щось, де не візьметься жидова з-за кушів, з-за ровів, так і обступлять, мов та галич. Рвуть з рук, смикають, розтягують клунки, не поторгувавшись несуть в хати та ще й лають людей. Бий їх сила божа! Нападуть часом на молодцю або на чоловіка, мов чорти на грішну душу. А все то, бач, щоб, не допустивши людей до ярмарку, дешевше купить й обдурить. Ціну дають, як на сміх. І не з одного воза поцупили клунки...

Сердечний мужик не похопиться й оглядітись. А жиденята тому й раді: стромляють руки між полудрабки та витягують, що налагають. По-злодійській, бач, роблять, а справи не знайдеш!..

Ото виїжджаю я на ярмарок, трохи неначе на взгір'я. Ярмарок саме заклекотів, як окріп в казані, розсипався так трохи наниз ік мосту. Як глянув я на той ярмарок згори, то аж остовпів з дива. Господи! Що-ж то за здоровий був ярмарок! І вродився, й охрестився, і, мабуть, вмру, то такого не бачитиму. Хіба склади докупн наших з двадцять! Куди не кинь оком, на всі боки, скрізь люди, та й ще люди! Так і ходять хвилею, або як той густий ліс, що ним коливає великий вітер. Мабуть більше, як десять різ, не сказав-би, засіяно самісінькими головами. Чорні, сиві смушеві шапки, жіночі хустки так і ворущаться, як ота комашня, коли розгребеш її гніздо. Проміж людських голів стирчать рогаті волячі голови, а на кінному—кінські голови чорніють, наче понизані разками. Тіснота як у церкви на Великдень! І протовпиться не можна. А довгополі жидки так і літають, так і сновигають між людьми, як ці джмілі. Якого там краму було! Господи мило-

стивий! Що там було товару, коней! Кавунів, динь, капусти, не сказати возами, але горами! А там далі—вози добрящі, кіньські й чумацькі. Обіддя міцне, чудове, колеса, ложки. Ганчарі заставили горшками таке місце завбільшки, як наш базар. Чумаки стояли цілими валками. Серед базара під шатрами торгували жиди та коробейники стрічками, ситцем, матербасом, і всякими матеріями, а дівчата й молодичі обліпили їх, як бджоли свою матку. Що там було бубликів, паляниць, печеного й вареного! А коло містка засіли аж в три рядки старці, старчихи та лірники. Усі грають і співають. Та й хороше-ж співали! краще як дяки в церкві, та все пісень таких жалібних. Кругом їх слухають люди, підніраючи голови долонями. А далі на возах подекуди стояли діди, піднявши шапки на палящих та викликали: сюди, мов, шевці й кравці, шаповали, крамарі, ганчарі, чумаки й козак, — щось маємо казати... Той оповіщає ціну за роботу у якогось пана, той розказує, що пропало троє коней перістих. А народ товпиться, вештається, неначе в хрещика грає, гомонить, розказує про що викликали, які де ціни. Як вертався я з ярмарку, то й тоді гуло в вухах до самісінького вечора.

Пірнув і я з конячиною та з візком в ту гушавину. Розклав я свої причиндали в рядку, повтикав кілки, повішав кожухи, шапки. Коли оглянувся, коло мене з одного боку жид з кожухами та смушевими шапками. Надала мені лиха година стать саме між ними! Вісять мої кожухи, минають люди мій крам; а в гаспидових жидків, оце дивлюсь, спорожняється рядок за рядком. І бий його сила божа, з тими жи-

дами! Сухі, довгі, та тонкі, як хорти, швидкі, в'юнкі, звиваються коло покущів, як ті в'юни. Оце стою та дивлюсь, а жид витягає з гурту за пояс мужика. Підгляжує як той крюк, і зараз вгадає кому чого треба. Мужик, звичайно, впугається в одержу, як на ярмарок, та ще й понакладає сього й того і за пазуху і в кишені, і в відлогу; в одній руці мазниця, а в другий батіг. Лає жиди:—та одчепись невіро! Підди собі під три чорти або й далі! А все таки йде за жидом. А жид так і вертиться, так і махає хвостом, крутиться, як нависне веретено. Як той хорт, зіпнеться на вішалку, вхопить зубами одну шапку, накине на чоловіка, накине йому кожуха на плечі. А сам то збоку, то ззаду, то спереду, то прискакує, то одскакує. Бий його сила божа, де в його ті слова беруться! Лепече та сокоче, хвалить крам, нема мов кращого й на світі. Десь вихопить дзеркальце, плюне, обітре рукавом.

— А бачис, як хоросе! На тебе всі люди дивляться. Ото козак! Дивись, як дівчина на тебе моргає! Дивись!

А чоловік, або парубок, думає, може й справді. Повертається та питає жінки: подивись-бо. Мотре, чи й справді гарно? Бреше мабуть!— А жидок вже й чоломкається по руці та гие таку ціну, аж сумно слухать. Жид зараз-таки візьме та й спустить половину аби, бач, забалакався покупець. А я стою та й стою. Прийде хто, скажу свою, справдешню ціну, як слід, щоб бога не гнівить, і людей не кривдить; не правлю по-жидівській, як за батька. Завгодно, бери, а не завгодно, як хоч! Ніхто не силує. Минають мене люди. А обдурювать якось ніяково, та ще й гріх; якось і язик не повертається; до того, бач, треба

призвичаїться, одразу не потрапиш... Бач, чоловіка піддурюють якось не випадом, якось ніяково.

Опівдні ярмарок почав рідшати: почали люди розходитися, поярмаркувавши. Поїхав і я; спродав чимало, але чимало й додому привіз. Думка така була,—продати в себе на ярмарку на Дмитра.

Заплатив я Беркові гроші, а з процентом одпирхався; думав, бач, набіжить покупець, поки до Дмитра. Покупець не набіг, строк настав: забрав Берко мої шапки, бодай його лиха година взяла. Процент, бач, був жидівський. А тут кличуть мене на ікономію, кажуть платити чинш. Кажу, грошей нема, божусь, заприсягаюсь: батечку й голубчику! буду землю їсти, немає, підждіть. Не йме віри, вражий пан. Давай, хоч з коліна вилови, хоч з землі виконай, хоч украдь,—каже. Не дждеш того, думаю, і грошей не дам. А він послав десятників на закуцію; забрали мої кожухи. І в мене, як не було нічого, так і не зосталось нічого.

Дід Панас замовк, і Панько задумався.

Закинули рибалки сітку, одпили вгору її почали бовтами полахать рибу. Пішли одляски між скелями, між горами, по лісах, по долинах. Голосна луна розляглася серед тихої ночі, одбиваючись по кільки раз од гори, од скелі, до скелі наче ціле військo раз-у-раз стріляло з рушниць. Луна стихала далеко десь в лісі, а там далі знов одгукувалася дрібно та часто, неначе луццало по всьому лісі сухе гілля, ламаючись і падаючи з дерева. Обізвався в лісі пугач, застогнав сумно та страшно таким голосом, яким кричать люди в лиху годину перед наглою смертю, наче хтось тонує, наче когось різали. Заплакала сова на скелях, мов дитина в сповитку. Замиго-

тілі кажанки, неначе хто перекидав грудками. Пішла хвиля та брижі далеко по гладенькому поверсі води.

Проміння місяця ламалося в хвилі, блищало, миготіло, рибіло, наче хтось сипнув на воду блискучими іскрами. Десь далеко, в глухому кінці, в місті, обіззався один півень, а за ним другий, третій... Рибалки перехрестились.

— Другі півні співають: глупа північ,—каже дід Панас.

— Глупа північ,—одказав Панько ї знов перехрестивсь і шепотів про себе: «Да воскресеть бог».

Хапаючись рибалки почали витягати сітку в човни. Риба блищала проти місяця білою, як срібло, лускою, тріпалась в сітці, як муха в павутинні. Чимала шука крутилась та вилась, мов підкова, в руках у діда ї гойдала човник, хисткий, як трісочка. Дід Панас луснув шуку по голові довбешкою. Риба зідхнула жабрами ї простяглася. І знов все завмерло, все замовкло. Знов рибалки, закрадаючись попід скелями, попід лозами, разом закидали сітку з двох боків. Знов тихо забубонів дід Панас, розпочавши розмову.

— Оттак бився, бився з нуждою, кинув кожухи, почав чоботи шити; і капала потроху копійчина. А як померла моя жінка Одарка, залишив я чоботи. Нехай йому син вражий!—думаю. Роби, роби, одпочинку тобі нема, а на тебе все -таки наполягають нещадимі злидні. Небіжчик рибалка Кендюх, ти його не пам'ятаєш, нараїв мені купити човен та ловити рибу. Оттак, як бачиш, брѣохаюсь отут двадцять рік ще ї три. Не заважають мені тут ані жиди, ані пани. Годує мене ї зодягає мене Рось, спасибі їй, як та рідна

мати. А як померла моя жінка, тут було тільки й розважу себе, як попливу по воді оттакої ясної тихої ночі, як теперчки.

III.

— Чом-же ви, діду, не оженились вдруге?—
питав Панько.

— Чом. Багато розказувать, та нічого слухати. Адже-ж ти маєш жінку?

— Маю. Так що-ж?

Дід думав і згадував.

— Багато бачив я на світі молодих і дівчат. Було на-весні, отут на Росі, перевезу їх не одну сотню. Тепер я старий став, то й чудно якось згадувать про теє. А тоді було все придивляюсь, чи не набачу де такої, як була моя небіжка, чи не вгляжу де таких очей, чи не почую де такого голоса тонкого, як був у моєї Одарки, адже-ж не набачив... І до цього часу, хоч тепер я й старий, і тепер мені байдуже про теє... та й за помершу жінку забувся.

— Здається, вона була з себе така невеличка, навіть мала,—сказав Панько.

— Куди там тобі пам'ятать! Як ми бралися, тебе й на світі не було; а як вона вмерла, ти мабуть на припічку кашу їв.

Дід розбалакався, згадуючи про свої літа давні, про своє давнє щастя.

— Моя небіжка жінка була дуже гарна на вроду. Чи бачиш, яка тепер тиха та ясна ніч: отака була моя Одарка. Тиха, як те ягня. Ніколи не чув я од неї недоброго слова, ніколи вона навіть не сердилась... А оте синє небо не таке гарне, як були в неї тихі сині очі. Чи чув ти,

як гарно між вербами співав соловейко? Отакий голос був в неї, чудовий, тонкий та рівний, як шовкова нитка. Сидить було вона кінець стола, шиє сорочку та все співає, та таких-же тобі пісень смутних та жалібних. Було сиджу я коло роботи, нуджуся, гнуся, та зведу очима її гляну на її лице, мале, дрібне та добре, як у малої дитини; не раз часом було трапиться яка пригода, або як було зажурюся та засумую, то подивлюсь на неї, і стане мені легше, якось наче аж одпочину. А як прислухаюся до її пісні, то її чорні думки було одпливуть десь далеко. Забуду було на годину про свою бідність, стане мені веселіше; навіть якось до діла берусь охотніше. А вона все було сидить, нахилившись над роботою, спустивши очі, і виводить голос, як лляну тонку нитку. І тепер, хоч давно те діялось, я пам'ятаю... Все було співає тієї пісні, що як кажуть:

Ой умру я, мій миленький, умру!
Збудуй мені кедрову труну.
Надїнь мені лляну сорочку,
Та поховай в вишневім садочку.
Насип мені високу могилу,
Та посади червону калину.
Будеш, милий, по саду ходити,
Одне дитя за ручку водити,
А малец на руках носити...

А я їй одспівую, жартуючи, бач:

Ой де-ж тобі кедрини узяти!
Будеш, мила, в дубовій лежати.
Ой де-ж тобі вишнини набрати,
Будеш, мила, в бузині лежати.

А вона мені знов каже, проти мене ніби:

Ой умру я, умру,
Та буду дивиться,

А чи буде мій миленький
За мною журиться?
А він зажурився,
В жупан нарядився,
Сіда коня веронного,
Та й їде жениться.
Ой постій-же, милий,
Ще-ж я не вмираю.
Тільки в тебе, мій миленький,
Правди вивіряю!

А я було аж серджуся, що вона, бач, співає
наче проти мене, хоч само по собі жартуючи.

Одже-ж пеначе знала, що вмре; наче душа її
чула, що не довгий вік дав їй бог. А може нужда
вкоротила їй віку. Не зазнала вона в мене роз-
коши. Все було каже: як то ми в світі будемо
жити, і чим будемо жити. Все було бідається
та журиться. Та ще й на лихо собі вдалась наче
панянкою. І того було не їсть, і того не хоче.
Все бажалось їй ласенького та добренького. А в
мене біг-має часом і хліба. Жаль мені було її!
як дитині, купую було їй гостинця. А тут у
всьому недостача: і того нема, й того треба.

Дивлюсь я та примічаю: почала мся Одарка
в'янути, мізерніть. Таче, як та свічка! Питаю:
що тобі? що в тебе болить? «Недобре мені, каже,
погано мені». Та й хилить вона голову низенько.
А в мене серце обіллється кров'ю. Чую я щось
недобре.

На-весні занедужала, а ще до Зелених Свят
вже й звалилась. Перед Петрівчаним пущенням
був такий-же чудовний, теплий вечір. Сонечко
вже стояло на вечірньому прузі. Надворі тихо
та тепло, як у вусі. Деся за Россю на болоті
крякали жаби дрібно, наче хто горохом сипав,
а в лузі туркотала горлиця. І тепер, як згадаю,

то так як бачу все те, як тоді було, що тоді діялось.

Сінешні й хатні двері були одчинені. Лежала вона й тихо стогнала. І ліки вже не помагали. Подивилась вона через двері надвір, а там видко було їй і Рось, і яри, й зелені луки далеко, далеко, і ліс, і Пречистянську церкву на горі, і скелі.

— Як хороше надворі!—каже вона мені так тихо, що я насилу почув.—Так мені остогидло лежачи! Виведи мене, Папасе, на призьбу, нехай я гляну хоч на світ божий.

Важко мені стало, бо я чув, що людина перед смертю бажає подивитись скрізь, оглянути, де вона ходила, де вона бувала. Взяв я її, вивів, посадив около себе на призьбі, укривши кожухом. Вечірнє сонечко блиснуло на неї червоним промінням. Глянув я їй в лице,—і в душі мені похололо. Коло мене сиділа тільки тинь моєї Одарки. Тільки очі стали ще синіші, більші, ясніші та такі тихі, непорушні, як скло, аж мені страшно стало. Здалося мені, що вона дивиться на мене вже з того світа:

— Як гарно надворі!—насилу промовила вона.

А надворі було хороше-прехороше! Як тепер бачу той вечір. Сонце пеначе лежало на Кучеренкових вербах, заховавшись трохи в зелене гілля. За Россю череда йшла з спадистої гори в містечко. На Пречистянській церкві наче горіли хрести червоним жаром. А жаби тихенько крикали, а горлиця десь далеко жалібно туркотала.

— Як гарно, як хороше на світі!—знов промовила вона.—Ой світе мій ясний, який ти прекрасний. Ой світе мій, як на тобі зелено та весело! А я-ж на тобі, світе, ще й не нажилася.

Дивлюсь, вона неначе стала веселіша, але сльоза покотилася з очей. Здавило мене, неначе хто вхопив в жменю моє серце й здавив з усієї сили. Коли чую, схиляється її голова на моє плече, та така важка, як камінь. Заплющила очі й богу душу оддала, навіть не зідхнула. Зів'яла сидючи, як та квітка на сонці. Царство їй небесне!.. Вбирали її, ховали, а я навіть сльози не пустив. Ходжу тільки та дивлюсь. А в грудях мені важко; запеклося моє серце.

Од того часу став мені світ немилый. Так мені тяжко, так мені було важко, наче ота скеля лягла на мої груди.

Дід Панас показав на скелю рукою.

— Зранку було то сюди, то туди за роботою, то неначе було й байдуже. А як було прийде вечір,—знов давить мене в грудях, тяжко мені, наче хто розриває мою душу. Сяду було, упоравшись, на призьбі, дивлюсь на Заросся. Сонце сідає за вербами, люди вертаються з поля, череда біжить з гори. Дівчата співають, йдучи з поля. Між вербами куряться димарі димом,—жінки вечерю варять. А мені з гори все видко: як загаяють молодиці товар, вівці, долять корови, як вони пораються; як посідають люди попід хатами з дітками вечеряти. Щасливі, думаю, люди на світі, хоч і вбогі сіромахи та бідорахи, як і я, та в мене тільки бог одібрав останнє щастя. І стане трохи мені й зависно, і жаль мене бере, а коло серця так і шкребе, так і дряпає, не сказати-б, кігтями дере, або гадюка ссе. Сиджу я на призьбі, і сон мене не бере. В людських хатах все було позатихає, все посне. Місяць зійде й покотиться геть-геть вгору. А я все сиджу та сиджу. І не було в

мене ніякої думки в голові. Ввесь отерпну було од смутку, здерев'янію. Увійду в хату, — там сумно, сумно, мов в домовині! Тільки місяць блищить через вікна по столі, по стінах... Чую було, розказують, що мерці ходять. От і тепер гомонять, що Трубехівна ходить до своїх сиріт дітей. А тоді пішла чутка, що одна молодиця бачила свого помершого чоловіка, як сама в степу жито жала та голосила; буцім-то вийшов з жита. Сиджу було я кінець стола та й жду, чи не прийде небіжка, чи не з'явиться десь або в дверях, або в снігах. Сиджу було, одчипивши хату й сіни, та жду, наче якогось гостя дорогого, — і не боюсь ні трішечки, бо я зроду не полахливий, і ніколи не боявся. Одже-ж не прийшла.

Тягне було мене наче за поли надвір, на той шлях, кудюю понесли її на кладовище. Вийду на шлях, а самі ноги несуть мене на ту гору, де кладовище. Вийду було аж на поле. Надворі видно, як удень; видно мені все кладовище, всі хрести малі й великі, навіть гробки. Гляну було в той куток, де її поховали. Нема нічого! Самі хрести стоять та мріють при місяці. Жита та пшениці стоять, ніби вдень.

Як було плаваю сам човном під оцими скелями в таку, як тепер, ясну ніч, то не раз було заглядаю за каміння, за лози, під густі верби, чи не вигулькне її лице з-за зеленого листу, чи не жде вона мене під отими скелями, де, бач, ніхто не ходить.

Тепер я старий став, про все мені байдуже, як старому дереву в лісі. Згадую й розказую про своє горе, як про чуже. А все-таки часом найде година, як почну думати та гадати, то й

жалко стане, що не пожив я в світі щасливо, що не дожив я до старости вдвох в парі. Тільки було, як присниться часом, то я наче аж повеселішаю. Одже-ж було й сниться не гурт-то. Тільки раз якось приснилась, та так чудно, так чудно, що я й досі не забув. І досі я не втямлю, чи то воно мені снилось, чи може воно й справді було. І досі не пригадаю, чи спав я тоді, чи не спав? Але здається, не спав, бо так неначе бачив стелю над собою, навіть сволок і дошки на стелі.

Чую я її голос... Співає вона пісню, ту саму, котру вона найчастіше співала, як була жива; та так-же співає тихо, та так жалібно! На душі мені стало легко, наче як здоров'я вертається після важкої слабости. Слухаю я, не наслухаюсь... Голос той рівний та тонкий, та м'який, як шовк, так неначе ллється в мене з усіх боків в груди, в душу, а серце мліє-умліває. Хочу встати та глянути, бо знаю, що вона сидить кінець стола, край віконця. Звідтіль наче й голос йде. Так тобі наче ввесь розімлів, розтопився, не сказати-б, як віск, чи од того великого жалю, чи од щастя й надії. І боюся таки, щоб не перестала співати; нехай наслухаюсь,— думаю я. А вона оце переспіває, та й тягне тим голосом довго та рівно, наче нитку виводить, та все тихіше та тихіше; затихає голос і труситься, неначе її проймає якийсь великий жаль. Схопився я, озираюсь по хаті. А надворі вже почало на світ благословитися. На стіні червонів ранній ранок. Кватирка в вікні була одчинена, а проти вікна на дереві сидів соловейко; та так-же виспівує прехороше та голосно! Одчинив я сінешні двері, дивлюсь на

його, а він сидить на дерезині, співає, аж ба-
дилина під ним коливається, а він ніби гойда-
ється, як на гойдалці. Защебетав він раз, вдруге,
втретє, а далі знявся, та й хто його знає, де
він і дівсь! Наче потонув в небі на схід сонця.
Чи соловейко-ж то прилітав до моєї хати?
Скільки живу й зазнаю, то на моїй дерезині
тільки цвірінькають горобці та докотять сороки.
Чи не душа то її прилітала до мене, співала
мені пісню, щоб подати за себе звістку, щоб
розважити мене. Бо, кажуть, і мертвому жаль,
як живі дуже плачуть, аж побиваються. А тепер
мені про те стало байдуже.

А тут і справді десь далеко, між вербами, в
зелених кущах заспівав соловейко раз—та й за-
мовк, вдруге—трохи хрипко, втретє—розкотився
й розлився голосно та дрібно. Ще міцніше й
ясніше стало дідове згадування про ту чудну
ніч, про той давній сон, про соловейка та про
небіжку. І Панькова думка стала, як жива, не-
наче він бачив очима все те, за що розказував
йому дід Панас.

IV.

На низенькому плісковатому острівці, що
заріс подекуди густими лозами, обріс навкруги
високим очеретом та осокою, обізвався другий
соловейко, а за ним піднялося з верб, з кущів,
з ліса, з лугов—щебетання та галас. Заспівали
наче по-пташиному ліся, верби, лози, очерет,
гори й долини. Десь в траві на луці цвірінькали
якісь пташечки. В містечку обізвався півень,
за ним другий; закричали, перекликаючись,
півні по всіх ярах, по всіх долинах, де були
людські хатки.

— Швидко буде на світ благословитися,— промовив дід Панас.

— Еге,—одказав Панько.

Місяць скотився над Кучеренкові верби. З-за лісу, над сахарнею, тихо зійшла зірка, миготючи срібним світлом, наче веселими очима. Край лісу на темному небі трошки прояснилось. Над широкими сіножатями, над зеленими ярами встав легесенький туман. Далекий ліс на яру наче хто прикрив тонкою білою наміткою. Роса почала слатися по землі. Заплакали зелені верби та лози дрібною росою; трава забіліла під росою, наче обсипана пилом. З теплої, як літло, росової води встала тонесенька пара, неначе з гарячого казана з окропом, і тихо полягла в один бік, посхилявши вершічки. Надворі почало свіжішати. Ясний місяць зблід, засоромившись зірки та червоного ранку. Змагаються між собою день і ніч. Як глянути на захід сонця, там стояла місячна біла ніч; а глянути на схід сонця, там починався ясний рожевий день. По один бік Роси, проти місяця, на скелях, на вербах світив місяць; по другий бік Роси грала зірка рожевим промінням, обливав усе червонуватим світом веселий ранок. Хрести на Пречистиянській церкві вже записніли червоним, вранішнім жаром, а по білих стінах світив місяць жовтим промінням. Навіть одна половина діда Панаса була в ночі, а друга зачервоніла ранком по білій сорочці, білій бороді... Зачервоніли білі гуси, що спочивали на маленькому зеленому острівці, кимсь не загнані додому.

Потягли рибалки сітку. Затріпалась, заблищала риба червонуватою лускою. Дід Панас виплутував рибу, клав собі в човен; налапав дві

жабі й швиргонув їх спересердя геть у воду. Жаби розчепірили ноги, мов крила, полетівши на повітрі вперше на своєму віку, поблискуючи білими животами проти зорі.

— Чи не закинути ще раз? Сонце не сплюха зійде,—казав дід Панас.

— То й закиньмо,—одповів Панько:—адже-ж ще дуже рано?

Закинули рибалки невод втретє.

— Бідував я рік, бідував і другий, а далі дивлюсь, що непереливки, кинув я ік нечистому своє ремество. Спродав я свій гармидер. Старий рибалка Кендюх нараяв мені купити човна та ловити рибу. А я ще до того справив собі добру рушницю. Як оце було стане лід на воді, то я за рушницю, та в ліс; броджу, ходжу, поки ноги знесуть.

Ще, бач, змолоду, як я парубкував, давня то річ, дуже я любив співати пісень. Було оце тільки почне вечдріти, зараз виходжу на гору, сиду на скелі над Россю та й співаю, аж поки не захрипну, аж луна було розлягається річкою. Співаю, аж сам себе слухаю! А то часом накликачу піснею дівчат та хлопців, та заведемо вулицю.

Вже як став рибалкою, поки, бач, не посивів, то й тут було вигукую, плаваючи по Росі. Нагукав я цим скелям та вербам! Будуть вони пам'ятати рибалку Панаса!

Справив я собі ще й цимбали. Попригадував я свої пісні ще парубочі, й сумні, і веселі, і швидкі та дрібні. Сиджу було на призьбі та митикую, прибираючи струну ік струні, голос до голоса. А як було прийде свято або неділя, тоді я йду туди, де збираються хлопці та дів-

чата. Вин'ю чарку, вип'ю другу, та як вдарю по струнах, то було вже не дуже й націлююсь, сами руки бігають, наче хто другий водить ними. Стане мені весело й гарно; заграють і заснівають мої думки, аж у самого жижки трусяться до танців. Передо мною, як ті качечки на ставочку, впливають дівчата рядочками, б'ють хлопці тропака, аж земля гуде! І забудеш було, що ти сіромаха, і вбогий, і голий, і босий; їй богу моєму, було забуду й про небіжку. Сиплються п'ятаки в мою шапку, а шинкарка знай частує та частує! При молодих, бач, і сам трохи помолодшаєш.

— Щось мені, діду Панасе, невтямки, щоб я бачив у вас рушницю,—промовив Панько.

— Не бачив... бо нема теперечки. Була, бач, мені на віку пришта... Одному понові я розказував за неї на духу. А тепер я незабаром вмру,—посивів я дуже,—то розкажу її тобі, щоб не все забирати на той світ. В глупу ніч я-б і не розказував, та вже треті півні співали, і на світ почало благословитися. Не ловилася, бач, мені риба, та й дичини було не гурт-то, не потраплю впіймати. Річ така, бач, що не вмів, не зучився, як поміркував я потім. Ото пішов я раз до знахура, старого діда, що був таки стрільцем, ходив на влови. Він жив на долині під самісіньким лісом. Розказую йому про те, а він мені й каже: в неділю або в велике яке свято почни ти плести невод під церквою, як почнуть дяки співати «Иже херувими», а як стануть люди причащатися, скуй гачок на удку. От тоді все само так і полізе тобі в руки. А як будеш говіти, то задерж в роті причастя, зав'яжи в хусточку, візьми рушницю, зайди в ліс в саму

гушавину, причепи на дубі, одлічи тридцять ступнів на захід сонця, та й стрілай, не дуже розглядаючи; бо тобі з'явиться або Христос на хресті розп'ятий, або твій батько, або мати, або те, що тобі наймиліше в світі. А як побоїшся брати причастя, то візьми який-небудь образ.

В першу таки неділю забрав я свої струменти в кешеню та й пішов в Покрівську церкву, що стоїть на камінні. Дивлюсь, з одного боку двері зачинені, людей нема, неначе сам нечистий знав про те, та й порозганяв. Чую, почали «Херувими»: почав я сітку, а навпісля скував на камені два гачки. А через тиждень почав я говіти та з'їв причастя,—бач, не зоглядівся. Та й страшно якось стало. Взяв я новий невеличкий образ св. Варвари та й пішов з рушницею в грабове надвечори. По дорозі ще зайшов в шинк і випив для сміливости з півкварти горілки.

А надворі було ясно й тихо. Знайшов я в лісі бука, гіллястого, зеленого, старого. Стоїть він так трохи на ярку, в самісінькому узирі, а коло його куці зеленої ліщини.

Одміряв я тридцять ступенів, а в мене серце стукотить, ноги трусяться, руки так само трусяться, наче, борони боже, в пропасниці.

Повернувся я назад, ще й рук не звів гаразд, дивлюсь, а під дубом між двома кущами ліски, під широким зеленим гіллям стоїть моя небіжка Одарка... бліда, як була перед смертю. Сонце світило на неї, а сині великі очі дивились на мене пильно й страшно... З'явилась так, як сиділа в той вечір зо мною попліч на призьбі, коли до неї смерть прийшла.

Голова моя заморочилась; зелений ліс закру-

тився в очах; щось загуло, зашуміло в вухах, і сам я не пам'ятав, що діялося зо мною.

Опам'ятавсь я, аж коло мене кругом маленькі пастушки стоять та дивляться, пороз-з'являвши роти. Сіра собака нюхала мою голову. По долині паслись воли. Встав я, ніби спросоння. «Та й заснув-же я гарно та міцно!..» кажу хлопцям. «Оце-ж я, хлопці, заблудив. Покажіть мені дорогу з ліса». Забув, бач, навіть дорогу. І не знаю, чи то я гріх зробив, чи то кара одна з'явилась мені, чи то бог покарав мене, чи півкварти горілки зашкодило мені. Од того часу не беру я рушниці в руки. Нехай вона згине...

На голові в Панька волосся настовбурчилось, як щетина.

Зачервоніло над лісом небо, неначе кров'ю облилося; зачервоніла нижче од ліса в Росі вода. Між небом і водою став чорною попругою ліс та гора. Місяць скотився низенько й побілів. Густа роса посіла на всякі рослини. Прив'яле, аж посихляне бадилля од пекучого сонця піднімалось, неначе спросоння, під свіжою росною, потяглося, аж шелестіло, випрямлюючи просто притомлене листя. Висока трава понахилила вершечки під важкою росною. Листя на дереві міцнішало, набираючись цілющої води. Усякі квітки розкручували свої пуп'яночки, розгортували листочки, свіжі, гарні, як личко маленької дитини. Розлились пахощі понад зеленою травою, понад тихою водою. А пташки без перестану, без спину, виспівували, скільки сили в їх було.

— Годі! Кидаймо! — промовив дід Панас. — Хвалити бога, риби доволі.

Пристали рибалки до берега, витягли човни на берег, розкидали мокрі сітки по лозах. Запахло по березі баговинням, мулом та риб'ячою сирістю.

— Що-ж то за вози стоять ондечки під скелями?—каже Панько.—Он гляньте, діду. Мабуть хтось їхав до млинів та не потрапив. Але як-же воно влізло аж під ці скелі?

— Де ти в недовірка бачиш ті вози?—спитав дід.—Та то куці верболозу! Протри лиш баньки! Ти спати хочеш.

Дід засміявся.

— От я, так ніколи не вгляджу возів там, де куці стирчать,—казав дід.

Тягне дід човна стежкою між густими лозами, та й став.

— Паньку! Ходи сюди, будь-ласка! Зженн отого вола. Ліг саме на стежці. Може й справді хтось заплутався тут між куцями та став на ночівку.

Дід Панас, не дожидаючись Панька, штурхнув веслом під бік того вола. Весло задзвеніло об камінь.

— Ви й справді, діду, не бачите возів, та тільки воли бачите, де каміння лежить,—промовив Панько регочучись.

— Е! враг його матері! старий вже я став,—промовив дід.—Чи підеш додому, Паньку? бо я, мабуть, ляжу отут під вербою та одпочину трохи, поки сонце зійде.

Впав дід на траву, підклавши два кулаки в голови, та й заснув, прикрившись свитиною.

В містечку почався шум. Забрехали собаки, заревли корови та телята обзиваючись до корів. Ціла отара овець та кіз, ягнят, козенят мекала

та бекала. Співали півні, гегали гуси, кахкали качки. Почувся людський гомін, крик. Все те галасування то піднімалося разом, то затихало; а звідтіль одрізнявся голосний крик навісного півня, або ревіння корови.

Викотилось з-за ліса красне та пишне сонце. Пішли люди в поле на роботу. Підвівся дід Панас з верболозу, вмивсь на березі, втерся рукавом і тихо бубонів святу молитву, хрестячись врядгоди. Швидко потім жидівка чистила під шинком рибу, а жид одмірював дідові півкварти горілки.

Двадцять три роки ловив дід Панас рибу. За те-ж йому її смерть, мабуть, зроду була написана од води.

Весною було дуже велике повіддя в Росі, що їй люди такого повіддя не запам'ятали. Позаливала вода луки, дуги, позносила млини, навіть позаливала хати, що стояли низько, над водою. А між скелями та по камінні ревла Рось, крутилась вода, мов на лотоках.

Не вважаючи на те, дід Панас, вихиливши півкварти горілки, поплив ловити рибу. Чи він не стерігся, чи тим, що зайве випив—вхопила вода човен з необережним дідом та її понерла в шум на саму бистринну, де було багацько каміня. Летів човен з дідом, як стріла, тільки борода дідова манячила! Кинула хвиля човном, як тріскою, з високого каменя, через котрий лилася, мов навіжена, бистра вода. Сховався рибалка дід Панас під водою з човном і по цей день! Оддячила там своєму ворогові риба!

1866 року.

- 112—113. Бергзон Аш., Вступ до метафізички.
 114. Франс Анатоль, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
 115—120. Барвінський Олександр, Спомини з мого життя, II.
 121—123. Кобилянська О., Земля I, повість.
 124—126. Кобилянська О., Земля II, повість.
 127—128. Шов Б., Цезар і Клеопатра, драма.
 129. М. Вовчок, Не до пари, Два сини й інші оповід.
 130—134. Маковей О., Заліссе, повість.
 135—139. Кониський Ол., У гостей добре, дома гірше, повість.
 141—142. Федькович Ю., Довбуш, трагедія.
 143—144б. Федькович Ю., Оповідання.
 145. Гринюк Лесь, Весняні вечери, новелі.
 146. Українка Леся, Оргія, драматична поема.
 147. Федькович Ю., Так вам треба, фарс.
 148. Федькович Ю., Як козам роги виправляють.
 149—149а. Шевченко Т., Музика, повість.
 150. Кропивницький М., По ревізії, комедія в 1 дії.
 151—151а. Шевченко Т., Артист, повість.
 152—153. Карпенко-Карий, Бурлака, драма.
 154. Бобикевич О., Настоящі, комедія в 1 дії.
 155—156. Шевченко Т., Гайдамаки, поема.
 157. Федькович Ю., Люба—згуба, повість.
 158. Шніцлер, Артур, Лянтнант Густав, новела.
 159—160. Левицький-Мечуй Ів., Пропаші, повість.
 161. Кобилянська Ольга, Битва, нарис.
 162. Підмогильний В., В епідемічному бараці, нарис.
 163. Кобилянська Ольга, Природа, новела.
 164—165. Плятон, Оборона Сократа, переклав В. Кміцикевич.
 166—167. Карпенко-Карий, Житейське море, комедія.
 168—170. Єфремов С., М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. писъм. III).
 171. Маркс Карл, Наймана праця й капітал.
 172—173. Мирний Панас, Лихі люди, повість.
 174—176. Дорошенко Дм., П. Куліш (Літ. хар. укр. писъм. IV).
 177—179. Містраль Фред., Спогади й оповідання.
 180—182. Коцюбинський М., Fata morgana.
 183—184. Костомаров М., Дві руські народности.
 185—187. Бойко В., Марко Вовчок (Літ. хар. укр. писъм. V).
 188—189. Ромен Роллян, Вовки, револ. драма.
 190. Коцюбинський М., Лялечка, Поєднюк (оповідання).
 191—192. Коцюбинський М., На піру в інші оповідання.
 193. Коцюбинський М., П'ятизолотник, Помстився, Хо.
 194. Коцюбинський М., Для загального добра, оповід.
 195—196. Коцюбинський М., Пе-коптьор, Посол від торгоного паря, Відьма (оповідання).
 197. Коцюбинський М., По-людському і цпов'яз, оповід.
 198. Коцюбинський М., Дорогою ціною, оповідання.
 199—201. Франс Ан., Злочинство Воннара.
 202—203. Ромен Роллян, Дантов, револ. драма.
 204—205. Дорошенко Дм., Костомаров (Літ. хар. укр. писъм. VI).
 206—207. Єфремов С., Карпенко-Карий (Літ. хар. укр. писъм. VII).
 208. Мирний П., Серед степів, оповідання.
 209. Мирний П., Лихо давне й сьогочасне, повість.
 210—211. Мирний П., Як ведеться — так і живеться.
 212. Васильченко С., Талант, повість.
 213. Коцюбинський М., Коні на Винні.
 214—215. Карпенко-Карий, Сава Чадий, трагедія.

- 216—219. Єремов С., Левицький-Нечуй (Літ. хар. укр. п.УІІІ)
 220—221. Українка Леся, Лісова пісня, драма.
 222—223. Українка Леся, Кассандра, драма.
 224—225. Українка Леся, Каміний Господарь, драма.
 226. Українка Леся, Адвокат Мартіян, драма.
 227. Короленко В., Черкес. Макарів Сон, оповідання.
 228. Короленко В., Ліс шумить. Химера.
 229—230. Короленко В., Сліпий музика.
 231. Українка Леся, Над морем, оповідання.
 232—233. Українка Леся, Приязнь. Розмова, оповідання.
 234. Українка Леся, Воярина, драма.
 235. Українка Леся, Вавилонський полон. На руїнах, драматичні поеми.
 236. Українка Леся, Йоганна Жінка Хусова, драма.
 237—238. Українка Леся, Жаль, повість.
 239—240. Українка Леся, Блакитна троянда, драма.
 241. Левицький-Нечуй Ів., Дві московки.
 242. Левицький-Нечуй Ів., Гориславська ніч.
 243. Левицький-Нечуй Ів., Баба Параска та баба Палажка.
 244. Левицький-Нечуй Ів., Віда бабі Палажці Солов'їсі.
 245—247. Левицький-Нечуй Ів., Микола Джеря, повість.

